

Ազ.՝ հատուածի ամբողջութեան մէջ մտնելը կը հետեւի Զ.ին. Տատիանի հետ մերձեցման կէտը լեզուական է «ըն՞ ուստեք» նկատելի է սակայն թէ ո՞րչափ մօտ են Համարարբառի եւ Աւետարանի հայերէններն իրարու :

Մատթ. ԻԲ. 19, 20. զնացէք ընդ ամենայն ելէք ընդ ամենայն աշխարհ եւ մկրտեցէք յաշխարհ եւ աշակերտեցէք զամենայն լեզու եւ մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյ սրբոյ, եւ ուսուցէք զամենայն (եւսի չունին «զամենայն») պահել, զոր խօսեցայ ընդ ձեզ եւ ես (եւստարիկ) ընդ ձեզ եւ զամենայն աւուրս կենաց ձերոց (ad չունին «կենաց ձերոց») մինչեւ ի վախճան (ab ի կատարած) աշխարհի. Ազ. 342:

Չ ունի՞ զնացէք այսուհետեւ աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս. մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւն. Մատթ. 19. Ազ.ի եւ Տատիանի համաձայնութիւնը՝ «ընդ ամենայն աշխարհ» կրնայ պատահական ըլլալ, վասն զի Ազ. քանի մը տեսակ յառաջ կը բերէ այս համարը. Ելէք ընդ ամենայն ազգս. Ազ. 470. Ելէք ընդ ամենայն հեթանոսս, աշակերտեցէք եւ մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. Ազ. 370. զնացէք այսուհետեւ աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ. Ազ. 246. այս յառաջըրբութիւնը բառացի կը համաձայնի Մատթէոսին հետ: Գարձեալ՝ Ես ընդ ձեզ եւ զամենայն աւուրս (αβαδουλα չունին զամենայն աւուրս) մինչ ի վախճան աշխարհի. Ազ. 51:

Յովհ. Ա. 11. եկն առ իւրսն եկն, եւ իւրքն իւրսն (եւ առ իւրսն եկն) եւ իւրքն զնա ոչ ընկալան. Ազ. 225—226:

Չ յիւրսն եկն եւ իւրքն զնա ոչ ընկալան: Ազ. լեզուական մերձեցում կը ցուցնէ հոս Տատիանի հետ:

Յովհ. Ա. 18. զԱստուած ոք երբեք ոչ տուած ոք երբեք ոչ ետես, կարաց տեսանել, բայց բայց միածին Որդին որ ի միածինն, որ ի ծոց Հօր, ծոց Հօր՝ նա պատմեաց նա պատմեաց մեզ զմանէ. (ե զԱստուած երբեք ոչ

բուք ոչ կարացեալ տեսանել, բայց միածինն, որ էր ի ծոց Հօր եւն, ԱՄ. ոչ կարաց տեսանել, բայց միածինն որ էր [a չունի՞ էր] ի ծոց եւն. Ազ. 211:

Չ զԱստուած ոչ ոք ետես երբեք, բայց միածին Որդի, որ է ի ծոց Հօր, նա պատմեաց. Յովհ. Ա. 18. Ազ. այլուր ունի Զ.ի խօսքը. զԱստուած ոչ ոք ետես երբեք (ե ոչ ոք երբեք ետես), բայց միածին Որդին, որ է ի ծոց Հօր, նա պատմեաց (ԱՄ. չունին Որդին). Ազ. 367. սակայն նախորդ տեղիքը որոշ նշմարներ կու տայ Տատիանի ազդեցութեան մանաւանդ ԱՄ.ի տարբերակով: Աւելցնենք որ յոյն եւ ասորի հրատարակութիւնները չունին «կարաց տեսանել» ընթերցուածը:

Յովհ. Ա. 29, 30. սա է Ահա ահաւասիկ սա է սրդին Աստուծոյ, սա է գառն Աստուծոյ, սա է, որ գայ բառնալ (a գայ եւ բառնալ, e որ բառնայ) զմեզս աշխարհի. Ազ. 211—212:

Չ որմէ ասէին (abdul եւն ասէին), սա է որ միածին որդին Աստուծոյ. ես տեսի եւ վկայեմ թէ սա է որ բառնայ (abdul եկն բառնալ) զմեզս աշխարհի. Ազ. 220:

Ազ.ի այս երկու տեղիքները բառացի կրկնութիւն չեն, սակայն երկուքն ալ միեւնոյն յատկանշական խօսքն ունին՝ սա է որ գայ (կամ եկն՝ ինչպէս լաւագոյն ձեռագիրները երկրորդ տեղիքին համար) բառնալ զմեզս աշխարհի՝ ձիւտ ինչպէս կը կարգոյ Համարարբառ. հետաքրքրական է որ Ազ.ի առաջին յառաջըրբութիւնը ուղղակի կը համաձայնի Տատիանի հետ, բայց ի «աշխարհիս» բառին վերջադիր ցուցականէն: Այս աչքառու նմանութիւնը չի տուժեր իւր զօրութենէն հակառակ որ Եփրեմ իւր մեկնութեան մէջ Յովհաննէսի սոյն խօսքը աւելի համառօտ ձեւով ալ յառաջ կը բերէ. այսպէս՝ Եւ սա է որ բառնայ զմեզս աշխարհի. S 43. Ահաւասիկ գառն Աստուծոյ, որ բառնայ զմեզս աշխարհի. S 191: Ապահով է սակայն որ վերեւ յիշուածն է Տատիանի բուն տեղիքը, ինչպէս կը զնէ նաեւ Zahn, Zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons, I, S. 123. Չ կը կարգայ՝ Ահաւասիկ գառն (տ. գառնն) Աստուծոյ, որ բառնայ զմեզս աշխարհի. սա է վասն որոյ եսն ասէին՝ զկնի իմ պայ այր եւն. Յովհ. Ա. 29, 30:

Յովհ. Գ. 5—6. Եթէ ոչ որ ի մարմնոյ անտի ոք (ԱՄ. ոք ոչ) ծնցի ի ջրոյ ծնեալ է՝ մարմին է, եւ եւ ի Հոգւոյ՝ ոչ կարէ որ ի Հոգւոյն ծնեալ է՝ մարմնոյ... այս, որ ի մարմնոյ աստի է ծնեալ (եւսի է) ծնեալ է)՝ մարմին է, իսկ այն, որ ի Հոգւոյ անտի (e ծնեալ) է՝ հոգի է. Ազ. 225:

Չ Եթէ ոչ ոք ծնցի ի ջրոյ եւ ի Հոգւոյ, ոչ կարէ մտանել յարքայութիւն Աստուծոյ. զի ծնեալն ի մարմնոյ՝ մարմին է, եւ ծնեալն ի Հոգւոյ՝ հոգի է. Յովհ. Գ. 5—6: Եղնիկ ունի՞ Եթէ ոք ոչ (Զ. Թէ ոք ոչ) ծնցի ի ջրոյ եւ ի Հոգւոյ, ոչ մացէ յարքայութիւն երկնից. Ազ. 294. Cuendet (Revue, p. 35), Մատթ. Եղն. 21 համարէն կը համարի «երկնից» վերջաւորութիւնը: Ազ. հոս աւելի Համարարբառի կարգին կը հիշուի քան Յովհաննէս:

Յովհ. Գ. 13. զի ոչ ոք է որ (ԱՄ. չունին՝ է որ) եւ ոչ ոք էլ յերկինս, բայց որ էջն յերկնից Որդին մարդոյ (adul բայց երբ որ էջն, e որմէ Եթէ Որդի մարդոյ որ էջն, ad կը յաւելուեն՝ Որդի մարդոյ որ էն [a են] յերկինս). Ազ. 225:

Չ Եւ ոչ ոք յերկինս եւ (տ. եւ ոչ ոք էլ յերկինս), Եթէ ոչ որ էջն յերկնից՝ Որդին (տ. Որդի) մարդոյ, որ էն յերկինս. Յովհ. Գ. 13: Նախադասութեան կազմին տեսակէտէ Ազ. կը հետեւի Տ.ի, երկուքն հասարակաց է «բայց երբ որ էջն» (վկայեալ Ազ.ի լաւագոյն «ձեռագիրներէն»): Կ'ուզէինք մտանանջել որ Չ.ի վերջաւորութիւնը «որ էն յերկինս», յաւելեալ նաեւ Ազ.ի մէջ, ունին Տ(արբառ.) K II նաեւ Թ.

Յովհ. Զ. 38. եկի ոչ զիմ կամս կատարել, այլ զկամս այնորիկ որ առաքեացն զիս (եւսի՞ Հօր իմոյ փի. այնորիկ). Ազ. 365. (եւ եկի կատարել զկամս Հօր իմոյ. Ազ. 190): Եկի կատարել զկամս (եւ հաւր իմոյ) այնորիկ որ առաքեացն զիս. Ազ. 210—211:

Չ իջի եւ յերկնից, ոչ զի զկամս իմ արարից, այլ զկամս այնորիկ, որ առաքեացն զիս. Յովհ. Զ. 38. Ազ. հոս փոքրիկ նմանու-

թիւն մը կը ցուցնէ Տ.ի հետ. անոր բաւական յաճախողէպ տարբերակը՝ Հօր կը կրեն նաեւ Syrcur //1016 /1015 Եւն. Syrcin կը կարգայ Հօր իմոյ. համա. Եղնիկ, իմ կերակուր այն է, զի արարից զկամս Հաւր իմոյ. Եղն., էջ 197:

Յովհ. Ժ. 11. եւ եւս հոգւոյն քաջ սոյ զանձն վիւն քաջ. հոգւոյն քաջ իւր փոխանակ խաշանց զանձն իւր զնէ ի վերայ իւրոց. S 160: խաշին իւրոյ (ab ոչխարաց իւրոց, a իւրոյ). Ազ. 221. Եւ եւս հոգւոյն քաջ, որ ի վերայ խաշանց իմոց մեռանիմ. Ազ. 228. Եւ եւս հոգւոյն քաջ, եւ վասն խաշանց իմոց զնեմ զանձն իմ. Ազ. 238:

Ազ. իւր այս երեք տեղիքներով կը ցուցնէ թէ ազատ յառաջըրբութիւն մը կ'ընէ, որ սակայն միայն մէկ բառով՝ խաշին, խաշանց կը մերձենայ Տ.ի, մինչ ամբողջ խօսքը կը հետեւի Զ.ի:

Յովհ. Թ. 2, 3. ո՞յր Եւ հարցին ցնա աշամեղ է վասն կուրութեանդ. կերտքն Եթէ ո՞յր մեղ է. դորա թէ ծնողաց իւրոց. ասէ նա ցնոսա. ոչ դորա ոչ դորա եւ ոչ ծնողաց եւ ոչ ընդանեաց դորա. այլ իւրոց, այլ վասն փառացն զի յայտնի լիցին գործքն Աստուծոյ, զի փառաւոր Աստուծոյ ի դմա. S 181: բեցի ի դմա Աստուծ. Եղնիկ, 80:

Չ ո՞յր վնաս է. սորա՞ թէ հաւր եւ մաւր իւրոյ, զի կոյր ծնաւ. ոչ դորա մնաս է, եւ ոչ հաւր եւ մաւր իւրոյ, այլ զի յայտնի լիցին գործքն Աստուծոյ ի դմա: Եղնիկի եւ Տատիանի հասարակաց է «ոյր մեղ է» փիս. մնաս է (Զ). այլապէս Եղնիկ կ'երեւայ ազատ յառաջըրբութիւն մը կ'ընէ. ձեռագիր կ'ենթադրէ յունարէն աւետարաններու γονεῖς, իսկ Տ.ի յունարէն բառը Syrcin լի: Հետաքրքրական է հայերէն աւետարաններու դարկան է հայերէն աւետարաններու դարձուածքը՝ հօր եւ մօր իւրոյ, յոյնին եւ ասորականներուն քով հաւաքական բառն է դորձուած. հայ թարգմանիչը աւելի յարմար ու արտայայտիչ կը գտնէ ցուցնել հայրն ու մայրը:

Յովհ. Ժ. 1. եհա ժամ, եկն եհա ժամ՝ փառաւոր արա գորդի քո արա գորդի քո, եւ (կը կցուի Յովհ. Ժ. 28). Որդի քո՞ փառաւորեցէ զքեզ. S 208:

Չ Հասեալ է ժամ, փառաւորեա զՈրդի քո, զի եւ Որդի քո փառաւորեցէ Զքեզ. Յովհ. Ժ. 1: Լեզուական նմանութիւն Ազ.ի եւ Տ.ի միջեւ:

նոյնպէս (բեռն իմ) փոքրագի, որուն համար կը գտնենք Չգօնի քով՝ քեքեւ, մեղի համար կարեւոր եզրեր են անդրադոյն քայլ մ'առնելու: Այդ յաւելումները կը պակսին Տատիանի, կան սակայն ճշդիւ Զ.ի քով, հետեւապէս անոնք արդիւնք են Համարաբառի արագրութեան՝ կատարուած Աւետարաններու վրայէն, կամ հակառակէն՝ Տատիանի տեղիքները, գործնական քարգմանիչը յառաջ գործածելով իւր արեան փոխարկած էր, Աւետարաններու քարգմանութեան ժամանակ սպրդած են՝ կամայ թէ ակամայ: Ամէն պարագային կը մնայ հաստատուն թէ Տատիանի Համարաբառը հայերէնի քարգմանուած ունան լայնօրէն գործածուած է Հայաստանի մէջ, այլապէս անիմաստ պիտի մնար միւս կողմէ Եփրեմի Համարաբառի մեկնութեան թարգմանութիւնը, որ միայն հայերէն պահուած է: Հաւանաբար Համարաբառի այդ ծաւալուն ազդեցութեան արդիւնքն է ուրիշ մէկ շատ եղական պարագայ մը. Կիւրեղ Երուսաղէմացի իւր Կոչման Ընծայութեան մէջ կը գործածէ Մատթ. ԺԱ. 27, 28. սակայն հայերէն թարգմանութիւնը եւ յունական բնագիրը իրարմէ կը շեղին, հայը՝ ի նպաստ Տատիանի: Կիւրեղի գործքին հայերէն թարգմանութիւնը կը կրէ. «Նկայք առ իս ամենայն աշխատեալք եւ ոյք ունիք գրեոիսն ծանուցն, եւ ես հանգուցանեմ զձեզ» (Կոչման Ընծ., Վիեննա 1832, էջ 2), որ կը համաձայնի Տատիանի (եւ այս կրճատած ձեւին մէջ նաեւ Syrcur) հետ. մինչ յունարէն բնագիրն ունի սովորական ընթերցումը՝ δεϋτε προς με (ոմանց կը պակսի «առ իս») πάντες οι κοπιώντες και πεφορτισμένοι χάρις ἀναπαύσω ὑμᾶς (G. C. Reischl, Cyrilli Hier. Archiep. opera, Monaci 1848, p. 28): Ի՞նչպէս մեկնել այս տարբերութիւնը: Կոչման Ընծայութեան հայ թարգմանիչը կրկնաբան լեզու մը կը գործածէ. նա յաճախ ազատ կուտայ իւր առաջադիրը. սակայն այդ կուտան մը չի տար առարկելու թէ հայերէն թարգմանութեան հիմը յունարէն բնագիրը չէ. մանաւանդ որ հայերէնին հետ միայն արամեակցական թարգմանութիւն մը ծանօթ է հասարակութեանը: Առաւելապէս փաստ մըն է թարգմանական այդ ազատութիւնը մեր բնաբանին. քարգմանիչը հիւսած է հոն իրեն այլապէս ծանօթ տեղիք մը, որուն աղբիւրն է Համարաբառը:

Ոչ նուազ հետաքրքրական է սակայն, որ

Մատթ. ԺԱ. 27, 28 համարներ, նաեւ Աւետարաններու մէջ պահած են հեռուոր աղերս մը Տատիանի հետ. մեղի հաւանական չեղեար Syrcurի համաչափ ազդեցութիւն մը հոս, երբ ճնշիչ մեծամասնութեամբ Համարաբառի ընթերցումները կը գտնենք Ա.դ. ի եւ Փարսեցւոյ քով սոյն համարներու համար: Փոքրիկ համեմատութեամբ մը Վիեննայի Միտիթարեան գրադարանի ձեռագրերնորու մէջ յաջողեցանք գտնել հետեւեալ երկու նշանակալից ընթերցումները. ձեռագիր Թիւ 308, Եկայք առ իս ամենայն աշխատեալք եւ ծանրաբեռնեալք: Ձեռագիր Թիւ 129, Եկայք առ իս ամենայն վաստակեալք եւ ծանրաբեռնիք: Երկուքին քով եւս ծանր + բեռն, փոխանակ Զ.ի «բեռնաւորեալք» ձեւին, որ կ'անդրադառնայ Տատիանի (եւ Syrcur) ընթերցումին՝ «եւ ոյք ունիք բեռնիս ծանուցն»: Թերեւս երկուքն ալ կ'օրինակեն հնադոյն օրինակներէ, ուր գտած են սոյն ընթերցումներ, վասն զի հաւանական չի թուիր ձեռնմխում մը, ո՛չ յոյնը (Soden, Tischendorf), ո՛չ ալ ասորին (Պեշիտտո, Syrcur, բաց ի Syrcurէն, որ շատոնց դադարած էր գործածուելէ) ունին զայն: Կը համարիմ թէ աննշանակ չէ նաեւ «աշխատեալք» եւ «վաստակեալք» բառերու փոխանակութիւնը, թերեւս անոնք յատկանիշ են երկու տարբեր սկզբնաղբերու, ուր փոխադարձաբար մին կամ միւսը ջնջուած է:

Հ. Պ. ԵՍԱՊԱԼԵԱՆ

Le tétraévangile de Moscou et son importance pour l'établissement du texte critique de la version arménienne.

Par Stanislas Lyonnet, S. J.

Après avoir reçu le premier, dès 1899, les honneurs d'une édition en phototypie, le Tétraévangile de Moscou (actuellement à Eri-van) semble avoir été éclipsé par la splendeur du manuscrit 229 d'Etchmiadzin. L'art des enluminures, la perfection et le soin de la graphie, sans compter le merveilleux état de conservation, tout paraît en effet assurer la fortune de ce rival plus jeune et ne laisser à son aîné que la consolation de rester le plus ancien manuscrit daté des Evangiles (887)

Il faut reconnaître que le manque évident d'application du scribe ne produit pas à la lecture une impression favorable. Il défigure les mots: բորոս devient բոսս (Mc. I, 40), ժողովեալ devient ժողեալ; il confond souvent ա et դ (v. g. Mc. VI, 36), դ et կ, écrivant par exemple սդեցեալ, qui suppose une prononciation sourde du դ, au lieu de դդեցեալ (Mc. I, 6); il modernise la langue: երեր devient բերաւ (Mc. VI, 28) et l'on voit apparaître des infinitifs passifs en -իլ (v. g. Mc. I, 13); il lit ou entend mal, si bien que ելից սպունդ մի քացախով «il remplit une éponge de vinaigre» se transforme en l'inintelligible ելից սպունդն լի քացախով «il remplit l'éponge pleine de vinaigre» (Mc. XV, 36) 1; Bien plus il prend avec son modèle des libertés inquiétantes: en Mc. V, 7, le démon qui se déclarera «légion» au verset 9, parle déjà au pluriel: մեր ... դմեդ; au v. 39, la fille de Jaïre, au lieu de simplement «dormir» (ննջէ) est proclamée «vivante» (կենդանի). Chaque chapitre fournirait des exemples de cas analogues: or, quand on se rappelle l'exacte unité de la tradition manuscrite pour la version arménienne des Evangiles, on ne peut que suspecter la valeur d'un manuscrit si aberrant et l'on comprend le verdict sévère de M. Macler 2.

Et pourtant, en dépit de ses fautes, le ms. de Moscou semble constituer un témoin d'une grande importance pour l'établissement du texte critique des Evangiles, témoin parfois difficile à utiliser, mais dont il faut souvent tenir compte. Nous voudrions le montrer brièvement en étudiant quelques variantes empruntées aux chapitres I et VI de saint Marc. Non seulement le texte grec «césarien», sur lequel l'arménien a été visiblement traduit et révisé, mais surtout peut-être les divers mss. de l'ancienne version géorgienne que nous supposons traduite d'après l'arménien, permettent aujourd'hui un contrôle des plus précieux 3.

1 L'existence du ելից précédent paraît exclure l'interprétation de M. Macler (Le texte arménien de l'Evangile... p. 14) qui y voit plutôt une révision sur թ ou une influence de Mt. XXVII, 48.
2 Le texte arménien de l'Evangile, p. 2.
3 Nous nous sommes efforcé de le montrer avec quelques détails en traitant des versions ar-

Le ms. de Moscou offre d'abord un intérêt exceptionnel quand il appuie le ms. d'Etchmiadzin 229. Cet accord paraît décisif, même quand il a lieu contre Zohrab et l'ensemble des anciens mss. Le premier chapitre de Marc présente quatre ou cinq exemples caractéristiques et le sixième, au moins deux.

Mc. I, 1. M. Macler (p. 6) adopte comme «le meilleur texte» (Z) la leçon Յիսուսի Քրիստոսի Որդւոյ Աստուծոյ d'accord avec Zohrab (tous les mss.), D, M et aussi geo 2. En revanche Mq omet les deux derniers mots, d'accord avec E 229, accord appuyé ici par les témoins apparentés à Mq (A C H), plusieurs témoins du groupe Z (B E F), par deux bons anciens mss. (G I) ainsi que L 1 et enfin par le ms. géorgien le plus ancien Adysh (geo 1). C'est l'excellente leçon césarienne de Թ, 28 et aussi Origène.

Mc. I, 2. Ici encore M. Macler (ibidem) suit de préférence le texte de Zohrab (la plupart des mss.): ի մարդարէս d'accord avec D. Mais Mq et E 229 portent la mention d'Isaïe, soutenus, avec des variantes de détail, par les mss. du groupe Mq, tous ceux du groupe Z (sauf D), G, I, L 1 et enfin les 3 mss. géorgiens publiés. Or là encore il s'agit d'une belle leçon césarienne qu'on retrouve en Թ 365, 1, 700 et Origène.

Mc. I, 32. Zohrab (tous les mss.) et Z de Macler écrivent բերին, à l'aoriste, d'après, ce semble, les seuls E et H. Au contraire, Mq et E 229 ont l'imparfait բերեին avec M et tous les autres anciens mss. d'Etchmiadzin. C'est la leçon du géorgien et des mss. grecs (εφερον) sauf peut-être D (εφεροσαν).

Mc. I, 43. Zohrab ajoute զնա après եւսսէ; de même C et geo 1, geo 2A. Mais Mq et E 229 l'omettent, d'accord avec A B D E F, la plupart des mss. de Zohrab (բազումք c.-à-d. plus de la moitié), et geo 2B: leçon qui

ménienne et géorgienne dans le Manuel de critique textuelle du Nouveau Testament du R. P. Lagrange, spécialement chapitre X (Paris, Gabalda, 1935). Nous nous permettons d'y renvoyer aussi pour la signification des sigles désignant les mss. arméniens et géorgiens (ceux de Macler, Blake et Merk). — Pour les exemples de Mc. I, on pourra se reporter à l'édition que nous avons donnée de ce chapitre avec variantes arméniennes, modèle grec reconstitué et commentaire dans les Mélanges de l'Université S. Joseph de Beyrouth, XIX, 2 (1935), p. 23—66.